

بنیان های خیابان ولی عصر (عج)

سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

دفتر پژوهشهای
فرهنگی

مختاری، اسکندر، ۱۳۳۵ —

بنیان‌های خیابان ولی‌عصر (عج) / اسکندر مختاری طالقانی؛ [برای] سازمان زیباسازی شهر تهران. — تهران: دفتر پژوهشهای فرهنگی، ۱۳۹۹.
۱۰۴ ص: مصور. — (تهران پژوهی؛ ۲۷)

ISBN: 978-964-379-507-8

فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیبا
کتابنامه: ص. ۱۰۳-۱۰۴.

۱. خیابان ولی‌عصر (عج) (تهران) ۲. خیابان‌ها - ایران - تهران - تاریخ. الف. دفتر پژوهشهای فرهنگی. ب. سازمان زیباسازی شهر تهران. ج. عنوان.
۹۵۵/۱۲ DSR ۲۰۰۷

۷۲۹۰۰۰۴

کتابخانه ملی ایران

ISBN: 978-964-379-507-8

شابک: ۸-۳۷۹۰۰-۹۶۴-۹۷۸

● بنیان‌های خیابان ولی‌عصر (عج)

● نوشته: دکتر اسکندر مختاری طالقانی

● تنظیم تصاویر: سروناز تاراج

● ویراستار: میترا طاهری لطفی

● کاور: جلد آرشیو موزه خیابان ولی‌عصر (عج)

● طراحی جلد: صفحہ آرا: شهره خوری

● چاپ اول: ۱۳۹۹

● نقشه‌ها از کتاب‌های سازمان زیباسازی شهر تهران قدیم و تهران‌نگاری

تألیف رضا شیرین‌ریان گرفته شده‌اند.

● با سپاس از مساعدت‌های آقای فریدون برومند در تهیه تصاویر تاریخی

همه حقوق محفوظ است. هرگونه تقلید و انتفاع از این اثر به هر شکل بدون

اجازه کتبی دفتر پژوهشهای فرهنگی ممنوع است.

سازمان زیباسازی تهران

دفتر
پژوهشهای
فرهنگی

دفتر پژوهشهای فرهنگی

تهران، خیابان کریم‌خان زند، خیابان ایرانشهر شمالی، کوچه باقری قصرالدشتی، شماره ۵

کدپستی: ۱۵۸۴۷۴۷۹۱۳ تلفن: ۸۸۸۲۱۳۶۴ دورنگار: ۸۸۳۰۲۴۸۵

www.iranculturalstudies.com

سازمان زیباسازی شهر تهران

میدان هفت‌تیر، خیابان شهید مفتاح جنوبی، نبش کوچه شیرودی، شماره ۲

تلفن: ۸۹۳۵۷۰۰۰ نمابر: ۸۸۱۳۶۶۴

www.zibasazi.ir

فهرست مطالب

- ۷ ■ مقدمه
- ۹ ■ رضاخان و تغییر در بودای تصرف شمیران، نماد تحول و اقتدار قاجاریان
- ۱۱ ■ از خانه یک افغان قزاق به عمارت وزیر جنگ
- ۱۱ ■ عمارت ییلاقی شمیران برای فرمانده کودتای ۱۲۹۹، بنیانی دیگر
- ۲۰ ■ برای شکل‌گیری خیابان ولی‌عصر (عج)
- ۲۰ ■ اولویت سامان‌دهی شمیران به خدمات بلدیه در دوران کریم‌آقا
- ۲۳ ■ بودرجمهری
- ۲۴ ■ آماده‌سازی و مناسب‌سازی جاده بهران به شیراز
- ۲۴ ■ سامان‌دهی تجریش
- ۲۴ ■ توسعه جاده دربند
- ۲۶ ■ زمینه‌های بافت شهری موجود برای شکل‌گیری خیابان ولی‌عصر (عج)
- ۳۱ ■ اقدامات بلدیه در محدوده شهری امتداد خیابان ولی‌عصر (عج)
- ۳۱ ■ از خندق تا خندق
- ۳۶ ■ مقدمات ایجاد جاده جدید شمیران
- ۳۶ ■ پرکردن خندق شمالی شهر
- ۳۹ ■ عوامل مؤثر در تعیین مسیر جاده جدید شمیران
- ۳۹ ■ شکل زمین و عوارض طبیعی موجود در میانه راه
- ۴۰ ■ آبادی‌ها و تأسیسات شهری و روستایی موجود
- ۴۲ ■ عبور از اراضی موات و تملک مسیر جاده با کم‌ترین هزینه

۴۴ ■ قوام خیابان ولی عصر^(عج) بر اثر اقدامات بلدیه بعد از شکل گیری خیابان

۴۵ • ابلاغ ضوابط نما برای احداث ساختمان در کنار خیابان ولی عصر

۴۶ • سنگ فرشی حاکمانه برای خیابان، نماد توسعه شهری

۴۹ • چنارستانی برای شهر

• شکل گیری نمادهای شهری با ضوابط بلدیه، عامل قوام هویت

۵۵ شهری

• استقرار تدریجی ساختمان های حکومتی، عمومی و دولتی در

۵۸ کنار خیابان

۶۴ • کاخ موزه، عمارتی برای نمایش اقتدار

۶۹ • کاخ بلدیه، عنصر مکمل تفرجگاه خیابان ولی عصر

۷۶ • ساخت راه دید نگاه افکند، برای قوام اهداف تأسیس کافه بلدیه

• توسعه خیابان ولی عصر در خارج از خندق های شمالی و جنوبی

۷۷ شهر

• چهارباغ ولی عصر، تفرجگاه شمال خندق همسو با جهت توسعه

۷۸ شهر

• میدان راه آهن، دروازه جدیدی برای ورود به شهر از خیابان

۸۱ ولی عصر

• ارتقای جایگاه خیابان ولی عصر در شکل گیری ساختار شهر

۸۵ تهران از دهه ۱۳۱۰ به بعد

■ حیات نودساله یک خیابان همگام با تحولات ناشی از توسعه

۹۱ شهری از دهه ۱۳۱۰ به بعد

■ نشانه های بازمانده از بنیان های توسعه شهری خیابان ولی عصر^(عج)

۹۲ در تهران امروز

۱۰۳ ■ منابع

وقایع تاریخی می‌توانند تغییرات گوناگونی در ساختارهای اجتماعی ایجاد کنند. در رینگ ماسر ابران، واقعه کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹ توانست علاوه بر ساختار سیاسی کشور، بر روند جریان تجددگرایی در توسعه شهری، با الگو قرار دادن سبوه‌های اروپایی، تأثیرگذار باشد و این جریان را سرعت بخشید. تغییر شکل ناگهانی شهرها و آماده کردن عرصه شهر برای حضور و تردد اتومبیل‌ها، نتیجه این رویکرد در دستیابی به توسعه و پیشرفت برای ایرانیان، به‌طور عام و برای جوامع شهری به‌طور خاص، بود. در نتیجه کودتای سوم اسفند و بازدهای آن تهران به‌عنوان پایتخت کشور پیش و بیش از شهرهای دیگر ایران به‌صورت شکلی و محتوایی متحول شد و شکل شهر مقدم بر تغییرات محتوایی آن تلقی گردید. قوانین کابینه نود روزه سیدضیاءالدین طباطبائی، که نخست‌وزیر کودتا بود، نشان می‌دهد که شهر و کیفیت آن پایه اندازه بر انتقال پیام کودتا، برای هموار کردن راه آینده اهمیت دارد.

برنامه‌ها و اقدامات موردنیاز برای توسعه شهری تهران گرچه گام‌به‌گام بود، اما با سرعت صورت گرفت. سال ۱۳۰۳ عامل کودتا بر کرسی صدارت نشست و یار و همکار نظامی خود در دیویزیون قزاق را به‌عنوان کفیل بلدیة تهران برگزید و منصوب کرد. مراجعه به اسناد تاریخی نشان می‌دهد که شکل‌گیری خیابان ولی‌عصر^(عج) نتیجه طرح‌های توسعه شهری بلدیة تهران نبود، بلکه شکل‌گیری آن حاصل خواست و اراده رضاخان میرپنج، بعد از کودتا و قدرت گرفتن او تا

مراتب صدراعظمی و پس از آن در اختیار گرفتن سلطنت از آذر ۱۳۰۴ به بعد بود. شواهد تاریخی نشان می‌دهند که محل سکونت شخصی رضاشاه در شهر و محل اقامتگاه ییلاقی او در شمیران، مبدأ و مقصد این خیابان بوده‌اند. اتصال دو نقطه در کوهپایه البرز یکی در ارتفاعات و ییلاق شمیران و دیگری در حاشیه شهر کهن تهران با کوتاه‌ترین فاصله، حاصل یک نیاز و اراده شخصی بود و طرح‌های توسعه شهری در شکل‌گیری آن نقشی نداشتند. کتاب پیش رو به شرح و بسط این نکته خواهد پرداخت که طولانی‌ترین خیابان این شهر چگونه بر وقایع تاریخی آوار شده و قوام یافته است.

بستر طبیعی خیابان ولی‌عصر^(ع) با شیب‌های متفاوتی از جنوبی این نقطه میدان راه‌آهن با ارتفاع ۱۱۱۷ متر از سطح دریا به شمالی این نقطه در میدان تجریش با ارتفاع ۱۶۱۰ متر می‌رسد که از دیگر مشخصات متمایز این خیابان با دیگر محورهای شهری تهران است. مسیر انتخاب شده برای امتداد خیابان از نظر عبور از موانع طبیعی حاصل ریخت و شکل زمین به عنوان مناسب‌ترین راه ارتباطی برای وصل مبدأ به مقصد است. ویژگی‌های این بستر طبیعی چیست و انطباق آن با زیست‌بوم موجود چگونه تحقق یافته است؟ جاری بودن دائمی آب به واسطه شیب زمین، وجود یک کوه بصری با افق دید کوه البرز و قله توجال و فراهم کردن امکان استقرار فضاهای مورد نیاز برای توسعه شهری آینده از ویژگی‌های قابل توجه و موضوع این بستر طبیعی است.

امتداد خیابان ولی‌عصر^(ع) به‌هنگام شکل‌گیری از سه بستر متفاوت عبور کرده است: بستر شهر موجود قاجاری در جنوب، اراضی بایر در میانه و مجموعه‌ای از باغ‌های ییلاقی در شمال. ویژگی‌های هریک از این سه بستر متفاوت در استقرار و تناوب زمانی در تکمیل خیابان نقش داشته‌اند و می‌توانند مورد بررسی قرار گیرند. تملک یا تصرف اراضی در این سه حوزه، از حیطة اختیار یا امکانات بلدیة تهران به تنهایی خارج بوده است. ارتقای جایگاه رضاشاه و طی شدن مراتب

دستیابی او به قدرت مطلقه در تمامی فرایند شکل‌گیری خیابان جای پای تاریخی دارد، چنانچه جاده شمیران نیز به خواست شاهان قاجار و استقرار عمارات اعیانی آنان در شمیران ارتباط داشت. خیابان ولی‌عصر نیز حاصل اراده شاهانه‌ای بود که شاید به رقابت با گذشته شکل گرفت تا سندی باشد از توانمندی سلطنت جدید که سخت بدان محتاج بود و بر این تفاوت اصرار می‌ورزید.

به هر حال حیات خیابان ولی‌عصر^(عج) بعد از شکل‌گیری آن، تداوم یافت و با شهر خود گرفت و شهر به آن اتکا کرد و در طول چند دهه به بخشی از ساختار شهر تبدیل شد که به آن قوام می‌داد. امتداد طولانی خیابان امکان استقرار سرفیس متنوعی از کاربری‌های مورد نیاز شهر را در کنار آن فراهم کرد و بدین ترتیب خیابان ولی‌عصر^(عج) به نمایشگاهی از جریان حیات مدنی شهر تبدیل شد. نه‌رهای روان، درختان چنار تنومند و پرسایه، پیاده‌روهای عریض، ساختمان‌های فاخر، خانه - باغ‌های بانشاط در کنار مجموعه‌ای از مراکز شهری، آمازشی، اداری، تفریحی و تجاری؛ تمامی آنچه را که از یک خیابان به عنوان فضای شهری انتظار می‌رود برآورده می‌کردند. نه دهه مشارکت در حیات مدنی شهر، به عنوان یکی از عناصر شکل‌دهنده ساختار شهر تهران، در نام این خیابان است. خیابانی که امروز سرشت آن با هویت شهر درآمیخته است. در چند برپایه اقتدار و بر اثر یک واقعه تاریخی شکل گرفت، اما اراده شهر ساکنان آن بود که به آن قوام داد و خیابان ظرف خاطرات شهر شد. روایت این خیابان روایت شهر است در دوران معاصر و روایتی است از تاریخ شهر که در قالب نشانه‌های مختلف تجلی یافته‌اند.

رضاخان میرپنج در سودای تصرف شمیران، نماد تحول و اقتدار قاجاریان

این که در دوران قاجار رجال و بزرگان تهران که بیش‌تر از خانواده سلطنتی بودند در ایام تابستان به شمیران می‌رفتند تا از گرمای هوای شهر مصون باشند امری شناخته شده است. باغ‌های امروزی شمیران که

تعداد بسیار کمی از آنها هنوز باقی است و بیش‌تر در طی ساخت‌وساز موسوم به برج-باغ‌ها طی چند دهه اخیر از بین رفته‌اند، نشانه‌ای از این نوع زندگی قشلاقی و ییلاقی تهران‌نشینان در روزگاران نه‌چندان دور است. علاوه‌بر باغ‌های خانواده سلطنتی که در شمیران هنوز هم می‌توان شواهد حضور آنها را دید؛ نظیر باغ نیاوران، سعدآباد و منظریه، باغ‌هایی نیز در اختیار سفارت‌خانه‌های انگلیس، روسیه، ترکیه و ایتالیاست که نشانه‌هایی از کوچ تابستانه ساکنان شهر به نقاط خوش آب‌وهوای کوهپایه البرز در دوران قاجار به‌شمار می‌روند. این نوع جابه‌جایی فصلی کاری نمیدانم. از سده هر خانواده‌ای ساخته باشد و داشتن باغ و عمارت در شمیران در دوران قاجار مکتب می‌طلبید و نشانه بزرگی به‌شمار می‌رفت. از این جهت داشتن اقامتگاه در شمیران برای رجال و صاحب‌منصبان علاوه‌بر نشانه ملک و نقشی نمادین هم داشت.

راه دسترسی به شمیران هم از ابتدای شکل‌گیری شهر در زمان شاه‌تهماسب (۹۶۱ قمری) توسعه آن در زمان ناصرالدین‌شاه (۱۲۸۴ قمری) به آن اندازه اهمیت داشت که هم در حصار شاه‌تهماسبی و هم در خندق و محدوده شهر قاجاری، دروازه‌ای به نام شمیران پیش‌بینی شود. این دروازه‌ها به اهمیت و اعتبار راهی که به شمیران می‌رفت و با دو دوره توسعه شهر ارتباط دارند. جاده شمیران در شهر کمی از طابع خیابان پامنار و خیابان امیرکبیر آغاز می‌شد و در شهر قاجاری از میدان پل‌سای کنونی در خیابان سپاه که دروازه شمیران شهر قاجاری بود به کنار باغ عسرت‌آباد (پادگان ولی عصر کنونی) می‌رفت و از کنار این باغ به قصر قاجاری و در قاجار به سلطنت‌آباد و از سلطنت‌آباد به نیاوران می‌رسید. گرچه این راه راه شاهی بود، اما مردم هم برای رفتن به ییلاق و چادر زدن در باغ‌ها و کنار رودها از همین راه استفاده می‌کردند. نفع شاهان و اعیان و رجال برای مردم این بود که راهی می‌ساختند که برای دیگران هم قابل استفاده بود. اما نباید از نظر دور داشت که راه شمیران با نشانه‌های سلطنت قاجار همراه بود. بدین اعتبار شمیران و باغ‌ها و عمارات آن از یک سو و جاده شمیران از سوی دیگر، به‌نوعی از نشانه‌های سلطنت، اقتدار و تمکن در دوران قاجار به‌شمار می‌رفت.